

УДК 82.01/.09

Дерій М.А.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

КАТЕГОРІЯ «МОТИВ» У АНГЛОМОВНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У статті розглянуто поняття «мотив» в аспекті його теоретичного змісту і конкретно-історичній реалізації на різних етапах літературного процесу й у спадщині митців. Встановлено, що мотив як формально-змістова одиниця виконує структуротвірну, динамічну, імагогічну, жанротвірну та стильову функції. Він є реалізацією теми, рушієм сюжету, впливає на характеристику образу, сприяє творенню художнього світу загалом. У мотиві виявляється діалектика форми та змісту, загального та індивідуального. У кожного письменника свій спектр мотивів, що дозволяє визначити доміанти творчості, своєрідність світобачення, еволюцію художнього методу, традиції та новаторство митця.

Ключові слова: мотив, мотив катастрофа, образ, сюжет, тема, американська література.

Derii M.A.

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

THE CATEGORY OF «MOTIV» IN THE ENGLISH SCIENTIFIC DISCOURSE

Summary. The article deals with the concept of «motive» in the aspect of its theoretical content and concrete historical implementation at various stages of the literary process and in the heritage of writers. It was established that the motive as a formally-content unit performs structural, dynamic, imago-gical, genotypic and stylistic functions. He is the realization of the theme, the motive of the plot, affects the characterization of the image, contributes to the creation of the artistic world in general. The motive reveals the dialectic of form and content, general and individual. Each writer has his own range of motives, which allows us to determine the dominant creativity, peculiarity of the worldview, the evolution of the artistic method, tradition and innovation of the artist.

Keywords: motive, motive of the catastrophe, image, plot, theme, American literature.

Постановка проблеми. Вивчення поняття «мотив» є одним із актуальних напрямів сучасного літературознавства. Незважаючи на те, що воно давно використовується при аналізі художніх творів, це поняття розуміли по-різному протягом історії літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різний час до вивчення мотиву зверталися багато дослідників, які розглядали його з функціональної, семантичної точки зору, говорили про нього то як про елемент сюжету, то як про тему твору, то як про принципово не означуване явище у тексті (А. Бьом, О. Веселовський, Б. Томашевський, В. Пропп, Б. Гаспаров, І. Силантьєв та інші) [5, с. 3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У зв'язку з цим є необхідність осмислити зміст даного поняття в динаміці, уточнити його сутність і дослідити різновиди мотивів на різних етапах літературного процесу й у спадщині окремих письменників.

Формулювання цілей статті. Основна мета статті – висвітлити підходи до тлумачення категорії «мотив» у літературознавстві й розглянути її місце і роль у англослов'янському науковому дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Мотив (фр. *motif*, від лат. *moveo* – рухаю) – тема твору або неподільна смислова одиниця, з якої складається фабула (сюжет): мотив відданості вітчизні, жертвовності, зради коханого тощо. Мотиви рухають вчинками персонажів, збуджують їх переживання і роздуми, особливо тонко динамізують внутрішній світ ліричного суб'єкта» [6, с. 334].

Існують різні дефініції та підходи до розуміння цього терміну. Мотив визначають як «повторюваний комплекс почуттів та ідей», «рухомий компонент, що влітається у тканину тексту та існує лише в процесі злиття з іншими компонентами. Однак мотив можна розглядати і більш розширено: мотив – повторюваний та варіативний компонент літературних творів, який є комплексом почуттів та ідей або концентрує уявлення про явище, дію. Ознаками мотиву стають: предикативність, структурна й семантична неодномірність, належність до сюжетно-тематичної площини. Зустрічаючись у тексті, мотив до загального контексту твору додає певну суму значень, які апіорі вже містяться в ньому.

У XIX–XX ст. термін «мотив» використовувався при вивченні фольклорних сюжетів. О. Веселовський вважав, що мотиви є історично стабільними і постійно повторюваними. Кожна епоха повертається до старих мотивів, наповнюючи їх новим розумінням життя. О. Веселовський писав, що мотив є першоелементом сюжету [7, с. 220].

Літературознавець А. Ткаченко зазначав, що «термін «мотив» доцільніше використовувати до лірики. І насамперед тієї, що її часом називають безсюжетною (насправді – позбавленою виразної фабули), тематики, проблематики та інших традиційних огрублень у царині змісту» [7, с. 222].

Особливістю мотиву є його повторюваність. «У ролі мотиву, – зазначає Б. Гаспаров, – може бути будь-який феномен, будь-яка змістова «пляма» – подія, риси характеру, елемент ландшафту, будь-який предмет, вимовлене слово, фарба, звук і т. д., єдине, що визначає мотив – це його

репродукція у тексті, так що на відміну від традиційної сюжетної розповіді, де заздалегідь більш менш визначено, що можна вважати дискретними компонентами («персонажами» чи «подіями»), тут не існує заданого «алфавіту» – він формується безпосередньо в розгортанні структури і через структуру».

У ліричному творі мотив – це повторюваний комплекс почуттів та ідей. Окремі мотиви в ліриці більш самостійні, ніж в епосі чи драмі, де вони підпорядковані розвитку дії. У мотиві повторюються психологічні переживання. Є мотиви пам'яті, совісті, волі, свободи, подвигу, долі, смерті, самотності, нерозділеного кохання.

Згідно з тематично-сюжетним трактуванням, що було започатковане у фольклористичній компаративістиці (О. Веселовський, В. Пропп), мотивом вважається елементарний, неподільний складник міфічно-казкової фабули (зображеної події), «найпростіша розповідна одиниця». Поєднання таких мотивів творить сюжет (фабулу чи зображену подію, якщо дотримуватися термінології російських формалістів).

«Сюжет» у трактуванні А. Веселовського – це історія чи зображена подія, що будуватиметься шляхом нарощування одного із членів мотиву ($a + b$ перетворюється в $a + b1 + b2 + b3$) або ж за допомогою додавання мотивів ($a + b + c$). За Веселовським, основні мотиви відносно стійкі й часто повторювані у світовій літературі (любовний трикутник, зрада, помста), однак про запозичення можна говорити лише тоді, коли на сюжетному рівні спостерігається подібність комбінацій багатьох другорядних мотивів.

Б.В. Томашевський пов'язує поняття «мотив» з фабулою, визначаючи його як «сукупність мотивів в їхньому логічному причинно-наслідковому зв'язку». Також, Б. Томашевський співвідносить мотив із темою твору, вказуючи, що «теми... маленьких частин» твору називаються мотивами, «які уже не можна поділити». Про єдність понять «тема» і «мотив» писали Ю.М. Лотман та інші дослідники літератури. Б. Гаспаров зазначає: «У ролі мотива в творі може виступати будь-яке явище, будь-яка змістова «пляма» – подія, риса характеру, елемент ландшафту, будь-який предмет, сказане слово, фарба, звук та інше; єдине, що визначає мотив, – це його репродукція в тексті, так що на відміну від традиційного сюжетного оповідання, де заздалегідь визначено, що можна вважати дискретними компонентами («персонажами» чи «подіями»), тут не існує заданого «алфавіту» – він формується безпосередньо в розгортанні структури і через структуру» [5, с. 3].

Протягом минулого століття у вітчизняній теорії мотиву було розроблено чотири підходи до вивчення цього феномену: семантичний (О.М. Веселовський, О.Л. Бем, О.М. Фрейденберг), морфологічний (В.Я. Пропп, Б.І. Ярхо), дихотомічний (О.Л. Бем, А.І. Белецький), тематичний (Б.В. Томашевський, В.Б. Шкловський, О.П. Скафтимов).

У ході нашого дослідження ми вирішили детальніше дослідити тематичний підхід до вивчення категорії «мотив».

Поширившись на сферу досліджень індивідуальної творчості і ставши актуальним аспектом сучасного літературознавчого аналізу, термін

«мотив» переходить у царину вивчення світогляду і психології письменника (або навіть психології творчості, епохи). Обґрунтованість релевантності поняття «мотив» пов'язана з тим, що у поетичному дискурсі в основі кожного мотиву лежать стійкі слово-образи та лейтмотивна лексика, де «ознакою лейтмотиву є обов'язкова повторюваність у межах одного і того ж поетичного тексту, натомість, ознака мотиву – його обов'язкова повторюваність за межами тексту одного поетичного твору, причому останній може виступати в функції лейтмотиву, якщо набуває характеру основного у поетичному тексті» [2, с. 88].

Мотиви проявляються в складних когнітивних структурах, накладаються або взаємодіють один з одним. Мотивна структура тексту в більшості випадків відображає його концептуально-значущі плани. Ми прослідкували домінуючу мотивну організацію у американській літературі ХХ століття.

Американська література – це англомова література, яка створена на теренах Сполучених Штатів Америки та колишніх британських колоній. Література США остаточно виокремилася з англійської літератури в ХІХ ст. Відтоді американська література набула широкого розвитку й самобутнього значення й займає сьогодні одне з провідних місць серед літератур народів світу.

Для американської літератури ХХ століття було особливо насиченим. Література США розвивалась у стрімкому підйомі і пов'язано це із розквітом реалістичного мистецтва 20-30-х років. Соціальні умови розвитку країни породили плеяду письменників із критичною переоцінкою буржуазних цінностей.

Новела у ХХ ст. вже не відіграє важливої ролі в американській літературі як у ХІХ, їй на зміну приходять реалістичний роман. О. Генрі зробив спробу намітити інший шлях для американської новели, наче «в обхід» вже явно визначився критико-реалістичний напрям. О. Генрі можна назвати засновником американського «happy end» (що було присутнє в більшості його оповідань), який в буде досить успішно використовуватися в американській белетристиці.

Маюче конкретне бачення, письменники-реалісти усвідомили, що насправді криється під «маскою» найбагатшої країни світу. Відповідна назва найбільшого твору Т. Драйзера – «Американська трагедія» влучно пояснювала приховану сутність оманливої зовнішності» [9, с. 115].

Вищезазначені причини уможливили виділення наступних мотивів у текстах американської літератури ХХ століття: мотив втраченого покоління, мотив расової дискримінації, мотив соціальної боротьби, імперіалістичні мотиви, мотиви небезпеки фашизму, мотив катастрофи.

Мотив «втраченого покоління» («lost generation»). У творах, які розкривали цю тему, відображалися із реалістичною точністю долі покоління, чия юність та молодість пройшли у роки війни. До літератури «втраченого покоління» належать твори таких американських письменників – Ернеста Хемінгуей («І сходить сонце», «Прощай, зброє!»), Вільяма Фолкнера («Шум і лють»), Френсіса Скотта Фіцджеральда («Великий Гетсбі», «Ніч ніжна»), Джона Дос Пассоса («Три солдати»).

Мотив «втраченого покоління» у літературі – явище дуже неоднорідне, проте можна виділити його характерні риси. Головним героєм цієї літератури є, як правило, людина, яка прийшла з війни і не знаходить собі місця в мирному житті. Її повернення обертається усвідомленням прірви між ним і тими, хто не воював, герой не може жити в спокійній, безпечній обстановці і вибирає професію, пов'язану з ризиком, або веде «екстремальний» спосіб життя [9, с. 117].

Герої письменників «втраченого покоління» часто живуть поза своєю батьківщиною, саме поняття рідної домівки для них не існує: це люди, що втратили почуття стабільності, прихильності до усіх сфер життя.

У літературі цього періоду також простежувався мотив соціалістичної боротьби, зокрема у творах Д. Ріда, Т. Драйзера, Ф. Боноскі та інших. У ХХ столітті американська поезія та проза пропагувала такі важливі мотиви як існування робітничого класу, расова дискримінація, соціальна боротьба, імперіалістична війна, небезпека фашизму та інші. Значний вплив на розвиток літератури мали прогресивні журнали «Лі-берейтор», «Уоркерс манслі», «Нью Мессіж».

Одночасно пасування ліберально налаштованої інтелігенції перед обличчям соціальних катаклізмів століття привела деяких письменників до модернізму та авангардизму (група «імажистів» Е. Паунд). Вагомий вплив на розвиток модерністських течій мав фрейдизм. Ідеалістичні концепції були покладені також у основі творчості Томаса Стернза Еліота та Гертруди Стайн.

У цілому розвиток американської літератури першої половини характеризувався домінуванням реалістичного методу зображення дійсності.

Особливу увагу в літературі США відігравав мотив катастрофи. Інтерес до цієї проблеми був викликаний тим, що покоління людей, які пережили катастрофу, старіє й помирає, а також прагненням їхніх дітей відкрити правду про жахи геноциду, побоювання знищення Ізраїлю, що поширилося в колах американського єврейства перед Шестиденною війною. Представником покоління, яке пережило катастрофу, став Є. Візель. Популярністю користувався роман Г. Вука «Вітри війни» (1972), за мотивами якого згодом був знятий багатосерійний фільм. Бестселером стала книга Л. Юріса «Міла 18» (1960), присвячена борцям гетто Варшави (російський переклад «Бібліотека-Алія», 1989). Суперечливі відгуки викликав роман Л. Епстайна «Єврейський цар» (1979), в якому йшлося про співробітництво євреїв з нацистами. Життя єврейських партизанів висвітлює книга Керолайн Хаддад «Секрет матері» (1985) [3, с. 244].

Наприкінці ХХ століття активізується процес дослідження єврейської літератури. В 1980-1990-х рр. виходить цілий ряд книг літературно-критичного й мистецтвознавчого ґатунку, присвячених творчості євреїв не тільки в США, але й в інших країнах світу. А. Бергер досліджує тему катастрофи у творчості єврейських письменників США («Криза Завіту», 1985). Подібній тематиці присвячена книга Р. Брема «Міркування про інтерпретацію катастрофи в мистецтві й літературі» (1990). Я. Блум і В. Річ випускають монографію «Образ єврея в радян-

ській літературі. Постсталінський період» (1985), Ф. Боулмен вивчає внесок вихідців з Німеччини в музичну культуру Ізраїлю («Країна, де течуть два потоки», 1989). Огляд понад 800 фільмів з єврейськими персонажами й тематикою подає Патриція Еренс у книзі «Євреї в американському кіно» (1985). Ч.Лібман і С. Коен зіставляють концепції іудаїзму, що склалися у жителів Ізраїлю і у американських євреїв («Два світи – ізраїльський і американський досвід», 1990). С. Ліпцин у книзі «Біблійні теми у всесвітній літературі» (1984) підкреслює провідну роль біблійних мотивів для розвитку творчої уяви письменників. Е. Вернер написав значну монографію, присвячену зв'язкам між літургією й музикою в синагозі й церкві (1985). Творчість єврейських художників розглядається в книзі Х. Розенберга «Мистецтво й інші серйозні матерії» (1985) [3, с. 246].

Висновки з проведеного дослідження і перспективи. Таким чином, мотив як формально-змістова одиниця виконує структуротвірну, динамічну, імагогічну, жанротвірну та стильову функції. Він є реалізацією теми, рушієм сюжету, впливає на характеристику образу, сприяє творенню художнього світу загалом. У мотиві виявляється діалектика форми та змісту, загального та індивідуального. Типи мотивів можна виокремлювати й досліджувати за різними параметрами: семантикою, походженням, засобами втілення, традицією, ступенем повторюваності, зв'язками з літературними напрямками, течіями тощо. Кожна епоха та країна має свої переважа-

ючі мотиви, існують мотиви, які актуальні для всіх країн та часів. У кожного письменника свій спектр мотивів, що дозволяє визначити домінуючі творчості, своєрідність світобачення, еволюцію художнього методу, традиції та новаторство митця. Категорія «мотив» у англійському науковому дискурсі досліджена багатьма літературознавцями, виділені групи, класифікації мотивів, багато думок мають спільні та відмінні риси. Дана стаття може допомогти літературознавцям у дослідженнях більш широкого спектру мотивів.

Значне розмаїття мотивів характерне і для американської літератури повоєнних років, яка перетерпіла ряд значних змін та трансформацій, що були пов'язані з різними факторами: впровадженням нових філософських концепцій, «стиком» культурних і інтелектуальних цінностей, багатонаціональністю, кризою образу автора, стрімким розвитком постмодерністської літератури, що виникла та розвивалася на основі французького постструктуралізму та підвищеного інтересу до різноманітних інтелектуально-філософських концепцій того часу. Цей період позначений цілою низкою літературно-критичних і мистецтвознавчих праць, присвячених творчості американських євреїв у США та в інших країнах світу. Паралельно із суто американською розвивалася американо-єврейська література, в якій знайшли відбиток мотиву катастрофи та релігійні мотиви. У 1970-1990-х роках увагу американо-єврейських письменників привернули проблеми іудаїзму та єврейської релігії.

Список літератури:

1. Аверинцев С.С. Категории поэтики в смене литературных эпох. *Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания*. Москва, 1994. С. 18.
2. Акішина М. Мотив як провідне поняття у дослідженні англійського поетичного дискурсу ХХІ століття. *Вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 24, сер. : Лінгвістика. С. 88–91.
3. Бессараб О.В., Постолова І.В. Специфіка розвитку американської літератури другої половини ХХ століття (1940-1990). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2011. № 936, сер. : Філологія. Вип. 61. С. 242–249.
4. Кушнірова Т.В. Еволюція мотивів у прозі Андрія Платонова. Полтава : ПДПУ, 2006. 190 с.
5. Кушнірова Т. Мотив як літературознавча категорія: ознаки і типологія. *Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*. Полтава, 2004. Вип. 1(34). С. 3–11. (Філологічні науки).
6. Гром'як Р.Т. Літературознавчий словник-довідник. Київ : Видавничий центр «Академія», 1997. 752 с.
7. Пащенко М. Варіативно-інтеграційний підхід у дослідженні мотиву в новелі [Текст]. *Історико-літературний журнал*. 2008. № 15. С. 215–225.
8. Тимченко А. Структура мотиву: до питання теоретичного осмислення *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*. Випуск 17. Київ : Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, 2010. 210 с. С. 5–8.
9. Трибуханчик А.М. Американська література у ретроспективі. *Філологічні науки. Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя*. 2012. № 11. С. 114–117.